

MORAVSKÉ A SLEZSKÉ KROJE

Alena Křížová

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

MORAVSKÉ A SLEZSKÉ KROJE

Alena Křížová

NÁRODNÍ MUZEUM
PRAHA
2023

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum DKRVO 2019–2023/13.I.c., 00023272.

Recenzenti:

PhDr. Martin Šimša, Ph.D.

doc. PhDr. Irena Štěpánová CSc.

Vědecký redaktor:

Daniela Záveská

V roce 2023 vydalo Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, Praha 1 - Nové Město.

Jazyková revize: Jana Kárová

Redakce: Kristýna Blechová

Grafická úprava a sazba: Metoda, s. r. o.

Obrázek na obálce: Julius Döring, 1845. Archiv autorky.

© Alena Křížová, 2023

© Národní muzeum, 2023

ISBN 978-80-7036-819-0 (pdf)

Obsah

1	Úvodem	4
2	Vývoj rajonizace Moravy a Slezska a formování regionálních typů lidového oděvu	6
3	Prameny ke studiu lidového oděvu	15
	3a Hmotné prameny	15
	3b Obrazové prameny	17
	3c Písemné prameny	27
4	Počátky odborného zájmu	32
5	Vědecký přístup ke studiu lidového oděvu	41
6	Budování muzejních sbírek	50
7	Typologie součástí lidového oděvu	54
8	Výzdoba lidového oděvu	63
9	Vývoj lidového oděvu	74
10	Národní kroj, svéráz a výtvarný folklorismus v odívání.....	83
11	Druhá existence kroje a obnovování krojů	97
	Summary.....	107
	Literatura	110

1 Úvodem

Tradiční oděv je jedním z určujících znaků pro stanovení národopisného regionu a jeho hranic. Oděv převážně venkovského obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku vykazoval mimořádnou rozrůzněnost. Ta byla dána geografickými podmínkami, ekonomickou prosperitou jednotlivých krajů, etnickým složením i vlivem blízkých měst. Na velké části území se původní podoba oděvu udržela až do poloviny 19. století. Teprve zásadní společenské změny, jako zrušení poddanství, které umožnilo volný pohyb obyvatelstva, a pokračující průmyslová revoluce, jež si vynutila příchod nových pracovních sil z venkova do měst, přiměly nejprve muže k odložení tradičního oblečení a jeho výměně za praktickou a stále dostupnější konfekci. Ženy, které neopustily původní prostředí, v němž pečovaly o domácnost a hospodářství, zůstaly nadlouho nositelkami tradice včetně oděvních zvyklostí, předávaných z generace na generaci. Nebylo nic neobvyklého, když nejstarší ženy v obcích na Moravském Slovensku nebo Valašsku a Těšínsku oblékaly tradiční komplet ještě na přelomu tisíciletí.

Dvojice tanečníků v podlužáckých krojích o hodech v Lanžhotě. Foto Ferdinand Bučina, nedat. Dokumentační fond Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, inv. č. 667.

I když se lidový oděv přestával nosit v každodenním provozu, udržovala se jeho sváteční a obřadní forma. Příležitostmi byly výroční obyčeje, církevní svátky i rodinné události. Tyto oděvní varianty nabývaly na zdobnosti a reprezentativnosti, jejich nositelé zdůrazňovali specifické znaky, charakteristické pro konkrétní lokalitu. V mnoha regionech a lokalitách, kde kroj zcela vymizel, se zvláště v posledních desetiletích objevují tendence k obnově autentického oděvu. Výsledkem bývají mnohdy novotvary podle představ a možností iniciátorů, ale podstatná identifikační funkce zůstává zachována.

Zatímco v minulosti každodenně nošené varianty pracovního, všedního, polosvátečního, svátečního i obřadního oblečení označujeme v odborné literatuře termínem *lidový oděv*, pro současnou sváteční podobu oděvu, která má spíš charakter příležitostného kostýmu, používáme obecně rozšířený a převažující pojem *kroj*. Oděv, stejně jako jiné jevy materiální i nemateriální kultury jsou živý organismus, v průběhu staletí a desetiletí se proměňují a nemají kodifikovanou podobu. Proto je obtížné popsat jeden typ kroje charakteristický pro jednu národopisnou oblast. Ačkoli je jednou z typických vlastností kroje jeho konzervativnost, vždy je nutno uvést zároveň alespoň přibližné časové zařazení.

Křížová, Alena: Lidový oděv a historický kostým (poznámky k terminologii, formě a funkci oděvu). *Národopisná revue* 11, 2001, s. 5–9.

2 Vývoj rajonizace Moravy a Slezska a formování regionálních typů lidového oděvu

Osídlení Moravy a Slezska nikdy nemělo z etnického hlediska homogenní charakter. Mísení kmenů rozličné geneze a následné kolonizační vlny se podílely na pestrém složení obyvatelstva. Početně největší skupinu tvořili Němci, kteří přišli z různých oblastí. Na jihu Moravy při hranicích s Rakouskem se zformovali tzv. Thayaner, na severu Moravy a ve Slezsku to byli Jeseničtí Němci a němečtí Slezané. Němci utvořili také několik jazykových ostrovů ve vnitrozemí, jako Hřebečsko, Kravařsko, Vyškovsko a další malé enklávy. Příchod německého obyvatelstva ze středního Bavorska do Jihlavy souvisel se středověkou hornickou činností. Až do vzniku Československa tvořili němečtí řemeslníci, obchodníci a průmyslníci dvě třetiny obyvatel Brna, teprve po roce 1918 jejich počet klesl na jednu třetinu.

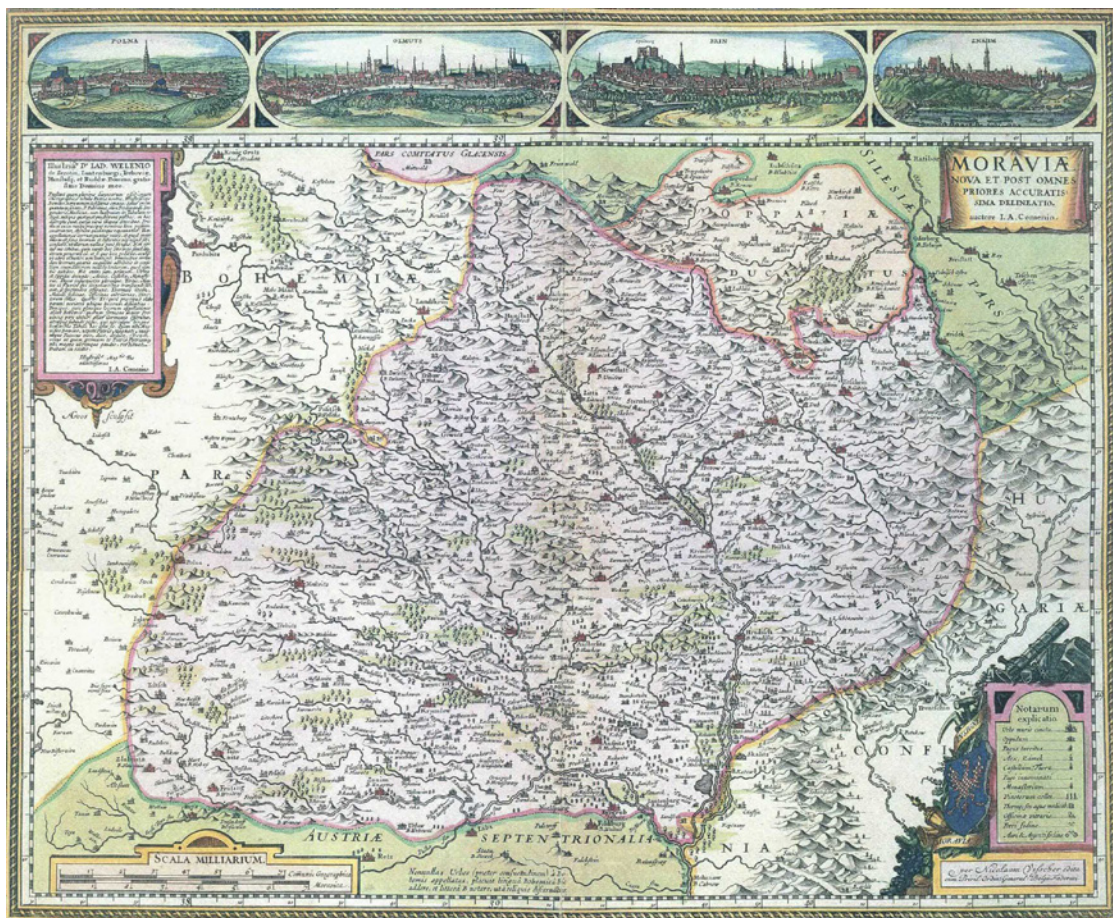
Národnostně složitá situace byla na severní Moravě a ve Slezsku, kde se mísil německý živel s polským a polský s českým. Východní část Slezska a Moravy zásadním způsobem poznamenal v 16. století vliv valašské (pastevecké) kolonizace s archaickou karpatskou kulturou. V tomtéž století dorazila na jižní Moravu kolonizace Chorvatů prchajících z Balkánu před Turky. Méně početný byl po roce 1770 příchod francouzských přesídlenců z Lotrinska do oblasti západně od Hodonína, kteří se však zcela asimilovali s místním obyvatelstvem. Z etnického hlediska hráli určitou roli také Židé a Romové, ale vzhledem k jejich rozptýlení neměli zásadní vliv na formování místní lidové kultury.

Jak je zřejmé z komplikovaného etnického složení obyvatel nevelkého území Moravy a Slezska, neměl na vzniku etnografických regionů podíl jen etnický původ. Velkou roli hrály geografické podmínky, historické okolnosti, příslušnost k panství a k farnosti. Navíc hranice národopisných regionů se v průběhu věků proměňovaly, zvláště v přechodných pásmech byly obtížně stanovitelné. Někdy se etnografická oblast ještě členila na podoblasti neboli subregiony a pak ještě na národopisné okrsky, které mohou tvořit jen jednotlivé lokality nebo jejich

seskupení. V současné době vznikají zcela nově vytvořené tzv. mikroregiony, často i přeshraniční, které se neřídí charakterem lidové kultury. Jejich cílem je navázání spolupráce a organizace kulturních aktivit podpořených grantovými programy. Pak se stává, že zvláště v mladé generaci dochází k záměnám etnografických oblastí s těmito uměle vytvořenými regiony.

Formování etnografických oblastí je zachyceno na historických mapách Moravy. Např. mapa Jana Amose Komenského (1592–1670) vytištěná poprvé v roce 1624 zaznamenává na východ od Vizovic Zálesí. Pro utváření regionů byly podstatné některé společné rysy: geografické prostředí, historické okolnosti, dialekt, charakter stavitelství i lidového oděvu. Konkrétní podobu odívání na venkově můžeme pro nedostatek pramenů jen velice těžko rekonstruovat. Předpokládáme, že středověké oděvní součásti, které byly podomácku zhotovovány z místních surovin a svou funkčností zcela vyhovovaly především pracovnímu účelu, se uchovávaly v téměř nezměněné podobě až do novověku. Přesto pravděpodobně od 17. století lze vysledovat na Moravě a ve Slezsku formování regionálních typů lidového oděvu. Pro stanovení regionálního typu je podstatný stříh základních součástí. Tento proces dosáhl svého vrcholu v 19. století, v podstatě v době, kdy se kroje začaly odkládat. Jejich specifika se uchovala ve svátečním oděvu, který sehrával nadále svou roli při výjimečných příležitostech. I když byl oděv v národopisném regionu ve stříhu shodný, lišil se v jednotlivých lokalitách barevností, výzdobnými prvky, způsobem úvazu šátku apod., takže z vnějšího pohledu mohl kroj vypadat odlišně. Tyto obměny označujeme jako varianty.

O významu kroje jako jednoho z určujících znaků etnografických regionů vypovídá mapa Hané (*Mappa Geographica Specialis Terre Promissae vulgo Sacrae Hannae cum Adiacentibus Regionibus*), která byla zhotovena asi po roce 1800. Parergu tvoří Hanák a Hanačka v dobovém oděvu. Muž má charakteristický ocáskový kožich s vyšitým červeným srdcem na hrudi, baňaté kalhoty po kolena a vysoké holínky. Žena má kolem hlavy uvázanou podélnou roušku, zdobenou na koncích výšivkou nebo krajkou, živůtek lemovaný červenými portami, tmavou sukni a červené punčochy. Mapa se nachází ve sbírkách Muzea J. A. Komenského v Přerově.

Mapa Moravy od Jana Ámose Komenského z roku 1624. Poprvé jsou zaznamenány etnografické regiony Haná a Zálesí. Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

Ke vzniku rozdílů mezi regionálními typy přispívalo několik faktorů. Jedním ze základních byly geografické a klimatické podmínky. Mužský i ženský oděv v goralské části Těšínska a na Valašsku musel být přizpůsoben náročnému terénu, např. obutím krpců, vlněnými ponožkami a punčochami, zv. *ubíračky*. Ženy musely nosit kratší sukně než v rovinných oblastech, např. na Hané. Většina oděvních součástí byla zhotovena z domácích surovin: lněného plátna a valchovaného sukna, které dostatečně chránilo před chladem. Dalším podstatným faktorem byly sociální poměry nejen celého regionu (opět se nabízí rozdíl mezi úrodnou a prosperující Hanou a kopcovitým a kamenitým Valašskem), ale též v rámci komunity. Majetnost jednotlivců a rodin se promítala v možnostech nákupu látek a výzdobných prvků, v pořizování cenově náročnějších oděvních součástí

Mapa Hané od anonymního autora z doby kolem 1800. Parerga zachycuje Hanáka v ocáskovém kožichu a Hanačku v typickém regionálním oděvu s rouškou na hlavě. Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

(především svrchní oděv, kabáty, kožichy apod.) a doplňků (boty, čepce, šátky). Také některá zaměstnání si vynutila specifické oděvní součásti, např. kovář potřeboval koženou zástěru, vinaři nosili modrou zástěru apod.

Nemalou roli hrál etnický původ obyvatel Moravy a Slezska. Německá oděvní kultura tíhla k tmavší barevnosti a více městskému charakteru oděvního kompletu. Naopak charvátská kolonizace přinesla širokou barevnou škálu a pestrou ornamentiku. Na rozdíl od etnicity se na našem území nepromítala do vnějšího vzhledu obyvatel náboženská příslušnost. Kromě výrazných odlišností židovských obyvatel se v odívání neprojevovaly na první pohled zřetelné rozdíly mezi vyznavači katolické a protestantské víry. Pokud se zmiňuje modrá výšivka na krojích v některých valašských evangelických obcích, např. v Rusavě, nelze s jistotou potvrdit, že důvodem bylo náboženské přesvědčení.

Nevěsta z Hřebečska od Fritzi Mally z roku 1943 (Deutsche Trachten aus den Sudetenländern) má oblečen tradiční kroj místního německého etnika: sukni sešitou s rozevřeným živůtkem a přepásanou kovovým pásem se středovou sponou, korunku z dracounu a především tmavou svatební pláštěnku.

Tradiční oděv v oblasti Opavského Slezska byl značně poznamenán městským oblečením a některými znaky charakteristickými pro německé obyvatelstvo. Vyobrazení pochází ze souboru kvašů z roku 1814. Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav.

Dopad na vývoj lidového oděvu měly historické události. Zvláště období válek znamenalo pauperizaci venkovského obyvatelstva, které muselo upřednostnit zajištění obživy. Některé detaily z vojenských uniforem, jako např. manžety na rukávech kabátů, zdobné šňůrování nebo různé typy pokrývek hlavy byly převzaty do mužského oděvu.

Vyobrazení mladého páru Charvátů z Podluží bylo inspirováno litografií Františka Kalivody z roku 1854. Muž má typické kalhoty červenice a košili s širokými rozevřenými rukávy, pro ženu z Podluží je charakteristický tvrdý čepec potažený šátkem. Archiv autorky.

Obecně lze konstatovat, že městská móda pronikala do okolních obcí. Např. mnohé stříhové konstrukce svrchních součástí, které vypracovali profesionální městští krejčí podle dobových zvyklostí, byly přeneseny i na oděvní kusy venkovského lidu. Vliv umělecko-historických slohů byl nezanedbatelný zvláště od raného novověku, i když se v oděvu lidových vrstev projevoval v upravené formě a s časovým zpožděním. Ačkoli nemůžeme prokázat přímou inspiraci v aristokratickém šatu, lze předpokládat, že zprostředkovatelem byli měšťané a příslušníci vyšší sociální vrstvy na vesnici, např. rychtáři, mlynáři apod. Nelze pominout nápadnou podobnost renesančních šněrovacích živůtků, košilek s nadýchanými rukávy a čepců. Barokní siluetu pánských vest a kabátů s řadou knoflíků, klobouky s širokou krepkou a střevíce s přezkou na nártu můžeme vysledovat na moravském venkově ještě v 19. století. Podobně široký obrys ženských sukni, kterému napomáhaly ve šlechtických kruzích důmyslné konstrukce obručí, suplovaly venkovanky vrstvením spodniček. Šátky překládané křížem a zasunuté do